

Het **Vrouwtje** in de Librije

Jan Frings

Jan Frings is al geruime tijd gids in de St. Walburgiskerk en redactielid van *Zutphen*.

Tenzij anders vermeld zijn de foto's van de auteur.

In de librije zijn, behalve boeken, verschillende afbeeldingen van vrouwen te vinden. Wie daarvan de meeste aandacht trekt is er een die laat zien dat ze geen broek aan heeft. Ze hangt een beetje voorover, hurkend met haar handen op haar knieën, aan de westkant van de meest westelijke pilaar. Als je naar haar omhoog kijkt, kijk je recht in haar kruis. Er is diverse malen over haar geschreven in dit blad. Buijs hield het op een vruchtbaarheids-symbool, Demoed meende dat ze plaste en Gaspar introduceerde haar als een 'voghelend' vrouwtje. Allemaal beargumenteerde veronderstellingen, maar wat weten we echt over haar? Niet zo veel.

e dateert van 1562. Net als alle andere figuren is ze gemaakt door Wilhelm de Beldesnyder, en de altijd aanwezige kerkmeester Herman Berner heeft er kennelijk geen bezwaar tegen gehad. Met name bezoekers uit Ierland kwamen vaak met de veronderstelling dat het een *sheela-na-*

gig zou zijn. En wat is dat dan wel? Doorgaans was de uitleg dat dat ook een bloot vrouwtje zou zijn bij de ingang van een oude kerk en wel in Ierland. Zolang je niets beters hebt, is bloot en vrouw zijn een overeenkomst. Er zijn ook wat verschillen. Vanaf de oorspronkelijke ingang ge-

FOTO'S UIT WEIR & JERMAN

Verschillende *sheela-na-gigs*.

zien, kon deze in de Librije niet verder weg zijn. Verder is ze binnen het gebouw terwijl die Ierse dames nadrukkelijk aan de buitenkant van de kerk waren. En hoewel Wilhelm een rondreizend beeldensnijder was, was Ierland waarschijnlijk wel erg ver weg. Ook Buijs noemt de *sheela-na-gig* en geeft als vertaling daarvan Caecilia met de hoge boezem.

In 2012 bleek dat er ook in Groningen, in Ten Boer, een bloot vrouwtje bestaat. Deze bevindt zich buiten aan de noordzijde van de Kloosterkerk en dateert waarschijnlijk uit het derde kwart van de 13^e eeuw.¹ Ze is ook wat explicie-

ter, al is er weinig van over, eigenlijk alleen het onderlijf en een klein stukje van de benen. Maar wel duidelijk is dat ze met haar rechterhand haar vulva wat opentrekt.² Ook Berghuis noemt de *sheela-na-gig*.

Sheela-na-gig

In de literatuuropgave van Berghuis staat een boek genoemd: *Images of Lust*, door A. Weir en J. Jerman. Het is een rijke bron. Het bevat kaarten van Ierland en Engeland, met daarop waar die *sheela's* gevonden zijn. Het bevat ook kaarten van Frankrijk en Noord-Spanje, want er zijn heel

Wat over is van een exhibitionistische vrouw in Ten Boer. Het wit is mortel, waar het bovenlichaam mee vastgezet moet zijn geweest. Op de dij van het rechterbeen is de rechterarm te zien, met de hand aan haar vulva.

FOTO UIT ANDERSEN

Het prototype van de *sheela-na-gig*.

Links: Castle-down, Dundalk, 12 eeuw. Rechts: Zutphen, Walburgiskerk 15^e eeuw.

FOTO UIT WEIR & JERMAN

Leuven, Pieterskerk, misericorde 14^e eeuw

wat meer vergelijkbare afbeeldingen gevonden; waarschijnlijk zijn ze via Normandië in Engeland en Ierland gekomen. De schrijvers constateren aan de hand van hun inventarisaties dat het in Ierland en Engeland vooral afbeeldingen van vrouwen zijn en op het continent meest mannen, ook mannen en vrouwen in omstrengeling. Ze wijzen erop dat al die voorstellingen in opdracht moeten zijn gemaakt; er is voor betaald. En, en dit is belangrijk, ze spreken er hun verbazing over uit dat de explosie van dit type afbeeldingen in vrij korte tijd plaats vond: in de 12^e eeuw. Voeg daarbij dat er een indeling bestaat van *sheela-na-gigs*. Die houden allemaal in dat de afgebeelde figuur met een of beide handen achter of voor de dijen langs met de vingers in hun vulva zitten. Er zijn er ook die er alleen maar naar wijzen. En dan zijn er figuren waar dat slecht uit te maken is. Opvallend is dat in publicaties over Romaanse kunst altijd weer

Noord-Spanje en Frankrijk worden genoemd,³ met telkens weer een uitstapje naar Engeland en Ierland voor de *sheela's*. Weir en Jerman geven een lange lijst van vindplaatsen. Daar zijn een paar Duitse bij, maar bij nazoeken blijkt dat telkens hoogstens in de verte verwant. Berg-huis geeft wel een voorbeeld uit Duitsland van een onmiskenbaar exhibitionistische vrouw die haar handen op haar knieën houdt net als ons vrouwtje. Maar bij die dame is de vulva expliciet en open.

Er is veel geschreven over dit onderwerp. Bijna iedereen verwijst (mede) naar *The Witch on the Wall* door J. Andersen. In een inderdaad grondige studie geeft hij als belangrijkste kenmerk van de *sheela* de nadrukkelijke verwijzing naar haar geslacht, een veelal enorme open vulva. Daarbij zijn ze doorgaans kaal, hebben ze vaak grote ogen en zijn ze apert lelijk. Het zijn zonder uitzondering enge, afschrikwekkende, heksachtige griezels.

Net meisje

Dan is het vrouwtje in de Librije zeker geen *sheela-na-gig*. Niet alleen is ze een stuk of wat eeuwen te jong, ze is ook niet griezelig. Al kan ze exhibitionistisch genoemd worden, ze wijst niet naar haar vulva en ze is ook niet helemaal naakt. Eigenlijk is het, binnen die categorie, een net meisje. Wie in die tijd een jurk, rok of pij droeg, had geen broek aan. Weir en Jerman heb-

ben een heel, amusant, hoofdstuk gewijd aan de verscheidenheid aan interpretaties van de figuren en aan de ruime variaties in vertalingen van de term. Die gaan van 'mooie Sheila' tot 'lelijk als de duivel'. De conclusie moet wel zijn: men zei maar wat. Niemand weet hoe de 12^e -eeuwse passanten ze betitelden.

Volledigheidshalve moet worden opgemerkt dat er nog een bloot meisje gevonden is in Zutphen. Bij een opgraving aan het Broederenkerkplein vonden Bert Fermin en zijn collega's een lood-tinnen insigne met een wijdbeens zittende naakte vrouw. Maar, vertelt Fermin, die insignes zitten in een wel heel andere categorie dan die stenen afbeeldingen aan de buitenkant van zeer oude gebouwen.

Wat dan?

Nu ons vrouwtje niet past in het door Weir en Jerman geschetste kader, heeft het weinig zin haar mogelijke betekenis te toetsen aan de door hen geschetste mogelijkheden. Maar ook hier bieden ze een opening. Ze wijzen er op dat de meest exhibitionistische afbeeldingen wel in een korte tijd zijn gemaakt, maar ze geven ook voorbeelden van afbeeldingen met een langduriger bestaan. Het meest opvallend is dan de 'bekkretrekker'

Die kennen wij ook. Maar ook die is binnen het gebouw. En die is van tussen 1446 en 1456, uit de 15^e eeuw dus. In een voor een niet-kunst-historicus onnavolgbaar betoog stellen Weir en Jerman dat dit een fallisch gebaar is. Dezelfde categorie dus, maar dan van de mannelijke kant. Tegenwoordig betekent dit gebaar zoiets als 'lekker puh!' of 'Moet ik daarom lachen?'. De westkant van de zuidelijke zijbeuk van de Walburgiskerk bevat meer afbeeldingen: mannetjes met merkwaardige mutsen, waarvan een ons toespreekt en de anderen walmen lijken uit te ademen, een ganzenslachter, een vrouw met een bierpul, die ons ook wat te zeggen heeft. Ze moeten voor de toenmalige kijker in eenzelfde categorie zijn gevallen. Op ons, 21^e eeuwse, maken die een komische indruk. Waarom zou dat, gezien het geheel, voor de 15^e eeuwse niet net zo hebben kunnen zijn? Dat was maar 100 jaar eerder dan het maken van 'ons vrouwtje. Voor ons

is dat qua tijd vergelijkbaar met het einde van de Eerste Wereldoorlog.

Humor

In de afgelopen decennia zijn onze ideeën over seksualiteit nogal veranderd; we zijn niet meer zo hypocriet als de vorige generaties, denken we zelf. Er wordt openlijk en uitgebreid over gepraat en geschreven. Hoe komt het dan dat zoveel bezoekers van de Librije wel wat besmuikt grinniken bij een vrouwtje zonder broek, maar de kop van een woest kijkende man, vaak wildeman genoemd, er vlak naast nauwelijks aandacht geven, zich nooit afvragen wat die dan wel te betekenen heeft? Op dezelfde pilaar staan ook wat planten in een soort bloempotten. Waarom zou het niet een verhaaltje zijn van een vrouw die nodig moest en het tussen de bloemen deed tot woede van de eigenaar? Een wildplassend vrouwtje *avant la lettre*, want die term bestaat

Meer koppen.

Man naast het vrouwtje en planten.

pas sinds 1995.⁴ Zijn we toch nog een beetje victoriaans?

Onze ideeën over humor zijn ook veranderd. Er bestond, niet eens zo lang geleden, een humoristisch tijdschrift *De Lach*. Daar kunnen we niet meer om lachen; dat tijdschrift bestaat niet meer. Zouden de figuren in de zijbeuk, de boos kijkende man, het broekloze vrouwtje niet simpelweg als eigentijdse humor bedoeld zijn geweest?

Gelukkig hebben we informatie over de humor van die tijd. François Rabelais (1483 - 1553) schreef in die tijd met veel succes boeken over Gargantua en Pantagruel. Naar onze (huidige en lokale) begrippen varieert de humor daarin van flauw via plat tot wat we ook nu nog geestig vinden. Als we ons beperken tot een heel hoofdstuk over het uitvinden van een gatwisper door Gargantua of 'Hoe kleine regens grote winden neerslaan', over waarom de bouten van een juffer-tje altijd fris zijn, of het betoog van Panurg over een geheel nieuwe manier om muren om Parijs te bouwen, om maar een klein aantal voorbeelden te noemen, dan hebben we een redelijk beeld van wat toen leuk gevonden werd, en niet alleen in Frankrijk. Er is een groeiende stapel literatuur over humor in vroeger tijden. Zo heeft Johan Verberckmoes een proefschrift geschreven over lachen in de 16^e en 17^e eeuw. Hij maakte gebruik van geschreven bronnen. Het gaat dus niet om sculpturen, maar er is weinig reden om te veronderstellen dat zoiets veel uitmaakt voor het lachen ergens om. Volgens de titel gaat het over de Zuidelijke Nederlanden, maar niet alleen blijkt dat al te eng benoemd, ook was voor de Opstand het onderscheid tussen Noord en Zuid niet zo groot. Als er één ding opvalt aan de humor van die dagen, is het wel dat er niets lachwekkender was dan een blote kont. Zo bezien kan het vrouwtje plassen, poepen, een scheet laten, maar ook simpelweg bloot zijn. Opvallend is, noteert Verberckmoes, dat seks zelden voorkomt in de grappen van die tijd.⁵ Er werd geschreven over het lachen, onder andere door Erasmus en er werden grappen verzameld in Kluchtboecken. Rest nog de vraag waarom er

iets te lachen moest zijn in zo'n ernstige omgeving als de Librije. Ook hier verschaft Verberckmoes raad. Zowel Erasmus als Van Baerland⁶ waren van mening dat onophoudelijk studeren leidt tot droefheid. En wat helpt daar beter tegen dan humor? Een relativerende vrolijke noot in een ernstige omgeving. Maar wel helemaal aan de westkant van de meest westelijke pilaar; de Librije is doordrenkt van het Oost-West-denken.⁷ Dus aan de noordkant, waar nooit de zon komt, een karikatuur van een boze man, en zuid en west wat bloemen.

Volledigheidshalve: niet lang daarna, sinds het Concilie van Trente (1564), werd lachen vaak, vooral bij veel religieuze aangelegenheden, ongepast geacht. En nog even later werd ook Rabelais op de index gezet;⁸ te veel lachen, te veel ondermijning. Maar toen waren de wildeman en ons vrouwtje er al.

Zo zijn we terug waar Buijs in 1986 begon toen hij commentaar gaf op een tekst over datzelfde vrouwtje. Ter Kuile had geschreven, schreef Buijs, over 'een BURLESKE voorstelling op één der zuilen'. Burlesk betekent plat, ruw komisch, gearcheerd komisch; dat had Buijs nagekeken. In feite had Ter Kuile geschreven dat er onder de 'reliëfvoorstellingen (...) ook burleske (voorkomen)'.⁹ Tot nu toe lijkt het erop dat ons blote vrouwtje (met die boze man naast haar) nogal eenzaam zijn. Wilhelm de Beldesnyder trok zeer waarschijnlijk rond op zoek naar werk.¹⁰ Is hij elders door ander werk geïnspireerd? Kwam hij zelf en in Zutphen op dit idee? Er zit weinig anders op dan eens goed rond te kijken naar vergelijkbare 'belden' uit die tijd.

Geraadpleegde literatuur

- Jørgen Andersen, *The witch on the wall; medieval erotic sculpture in the British Isles*. London, 1977.
- Wiert Berghuis, 'Een scabreuze sculptuur in Ten Boer', *Groninger Kerken*, 29 (2012) nr. 3, p.50.
- Buijs, W.J. 'Een burleske voorstelling op een van de zuilen in de Librije'. *Zutphen* 5 (1986) nr. 1, p.17.

- Henk Demoed, 'Burleske voorstellingen in de librije', *Zutphen* 5 (1986) p. 111.
- H.A.C. Fermin, 'De Apenstert. Huizen, straten en scheepsresten uit de 13e eeuw aan het Broederkerkplein in Zutphen', *Zutphense Archeologische Publicaties* 94. (2014).
- Jan Frings, 'Dat is Delila niet', *Zutphen* 29 (2010) nr.4, p.107.
- Renaat Gaspar, 'De pilaarvoorstellingen in de Librije opnieuw geïnterpreteerd, I Twee mannen en twee vrouwen', *Zutphen* 32 (2013) nr. 3, p. 67.
- Renaat Gaspar, 'De pilaarvoorstellingen in de Librije opnieuw geïnterpreteerd, II De burlesken', *Zutphen* 32 (2013) nr.4, p. 109.
- E.H. ter Kuile, *De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst, deel IV de provincie Gelderland*, Tweede stuk: 'Het Kwartier van Zutphen', Den Haag, 1958.
- François Rabelais, *Gargantua en Pantagruel*, uit het Frans vertaald door J.A.Sandfort. Amsterdam, 1956.
- Ewoud Sanders, 'Vrouwenpraat' NRC, 27 september 2017.
- Rolf Toman, (ed.), *Romaanse Kunst* (oorspronkelijke titel *Romanik*). Keulen, 1996.
- Johan Verberckmoes, *Schertsen, schimpen en schateren; geschiedenis van het lachen in de Zuidelijke Nederlanden, zestiende en zeventiende eeuw*, Nijmegen, 1998.
- A. Weir, & J. Jerman, *Images of Lust. Sexual carvings on medieval churches*, Batsford, 1986.

Noten

- 1 Zie Berghuis p. 50.
- 2 Duidelijk als je ervoor staat, maar op een foto moeilijk te zien.
- 3 Zie b.v. Toman, p. 343.
- 4 Ewoud Sanders.
- 5 Zie Verberckmoes p. 121.
- 6 Zie Verberckmoes p. 109. Adriaan van Baerland (1486-1538) hoogleraar Latijn te Leuven. Hij verzamelde moppen.
- 7 Zie Frings p. 108.
- 8 Zie Verberckmoes p. 186.
- 9 Zie Ter Kuile p. 228
- 10 Zie Gaspard I.